

Munir Drkić

Recepcija Hafizove poezije u bošnjačkoj književnoj tradiciji

UDK 821.222.1.09-1 Shirazi
821.222.1 : 821.163.4(497.6)

Divan Hafiza Širazija spada u red perzijskih klasičnih tekstova koji su bili dobro poznati u bosanskom kulturnom kontekstu, a prisustvo ovoga teksta ogleda se kroz usmeno tumačenje i podučavanje, pisane komentare i refleksije Hafizove poezije u poeziji bošnjačkih autora. Od kraja XIX stoljeća nastaju prvi pisani prijevodi pojedinih pjesama iz *Divana*. Predmet ovoga rada jeste način razumijevanja Hafizove poezije, odnosno refleksije tog razumijevanja u poeziji dvojice bošnjačkih pjesnika, Hasana Zijaije Mostarca i Derviš-paše Bajezidagića. Mostarac i Bajezidagić napisali su dvije pjesme paralele na dva gazela iz Hafizovog *Divana*. Analiza je pokazala da su, za razliku od prevodilaca u XIX i XX stoljeću, Zijaija i Bajezidagić bili duboko svjesni dvojakog (profanog i sufijskog / gnostičkog) tumačenja Hafizove poezije, te da su takvo razumijevanje vješto utkali i u svoju poeziju na perzijskom jeziku. U poređenju s njihovim pjesmama prijevodi Bašagića i Bajraktarevića – iako poetski vješto uobličeni – predstavljaju osiromašenje tradicije i slabljenje snažne povezanosti s poezijom Hafiza Širazija u periodu osmanske vladavine u Bosni.

Ključne riječi: Hafiz Širazi, *Divan*, gazel, profani i gnostički karakter Hafizove poezije, Hasan Zijaija Mostarac, Derviš-paša Bajezidagić, *nazira*

I.

Premda između perzijskog i bosanskog jezika nikada u prošlosti nisu postojali neposredni kontakti, perzijski je jezik u Bosni za vrijeme vladavine Osmanskog carstva zauzimao značajno mjesto i smatran je jezikom sufijske literature i lijepe književnosti, što utjecaj ovog jezika na prostoru Bosne čini zanimljivim kulturnim i društvenim fenomenom. I poslije perioda osmanske vlasti tekstovi na perzijskom jeziku sačuvali su donekle svoj status, ali je utjecaj bio slojevitiji u osmanskome periodu, kada su najznačajniji među ovim tekstovima bili i udžbenici u lokalnim medresama koji su često i prepisivani. Od druge polovine XIX stoljeća, a naročito u XX i XXI stoljeću, perzijski tekstovi prisutni su uglavnom u formi pisanih prijevoda na bosanski jezik.

Nekoliko klasičnih tekstova perzijske književnosti imalo je centralnu ulogu u širenju “perzijske pismenosti” u Bosni za vrijeme vladavine Osmanlija (XV–XIX st.), među kojima značajno mjesto zauzima *Divan* Hafiza Širazija. U to se lahko uvjeriti već pri površnom pretraživanju rukopisnih zbirki u najvećim bosanskohercegovačkim bibliotekama, u kojima se čuvaju tematski raznoliki i u umjetničkom smislu veoma vrijedni rukopisi ovoga djela. Poput nekoliko drugih perzijskih klasičnih tekstova – najprije Rumijeve *Mesneviye*, Sa’dijevog *Đulistana* i *Pendname*, pogrešno pripisivane Feriduddinu Attaru – prisustvo Hafizovog *Divana* u bosanskoj kulturnoj tradiciji može se sagledavati kroz tri odvojene pojave: usmeno tumačenje i podučavanje ovoga djela¹, zatim pisane komentare koji su bili u optičaju², te konačno refleksije Hafizovih ideja u poeziji dvojice mostarskih pjesnika na perzijskom jeziku, Hasana Zijaije Mostarca i Derviš-paše Bajezidagića, što je osnovna tema ovoga članka.

Osnovni cilj ovoga članka jeste predstaviti na koji su način dvojica spomenutih pjesnika razumijevala poeziju Hafiza Širazija te da li su bili svjesni mogućnosti njenog dvojakog tumačenja. Naime, vjerovatno najznačajnije pitanje u vezi s Hafizovim *Divanom* jeste njegovo žanrovsko situiranje. Do XIV stoljeća, u kojem je živio Hafiz Širazi, razvoj gazela kao pjesničke vrste u klasičnoj perzijskoj književnosti odvijao se u dva paralelna toka, odnosno dva zasebna žanra. Jedan je *lirski ljubavni gazel* (ğazal-e āšeqāne), a drugi *sufijski / gnostički gazel* (ğazal-e süfiyāne/‘ārefāne). Rodonačelnici ljubavnog gazela, već od IX stoljeća pa nadalje, bili su pjesnici Rudaki, Šehid Belhi i Ebu Šekur Belhi. S druge strane, začetnici sufijskog / gnostičkog gazela bili su Sanaji Gaznevi i Feriduddin Attar. Gazel kao pjesnička vrsta doseže vrhunac u klasičnoj perzijskoj književnosti u XIII stoljeću: lirski ljubavni gazel u poeziji Sa’dija Širazija, a sufijski gazel u poeziji Dželaluddina Rumija.

U XIV stoljeću dva spomenuta paralelna toka, do tada u potpunosti odvojena jedan od drugog, u poeziji Hafiza Širazija stapaju se u jedan. To praktično znači da se Hafizova poezija može interpretirati dvojako – i kao lirska ljubavna poezija i kao sufijska

¹ Pišući o osmanskome divanskom pjesniku Bakiju, Fevzija Mostarac, autor *Bulbulistana*, jedinog književnog djela na perzijskom jeziku na prostoru Bosne, navodi da mu je poezija bila veoma cijenjena na perzijskom govornom području te da se čitala pred učiteljima “kao što mi Hafiza čitamo”. Vidjeti: Namir Karahalilović, *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestan) autora Fevzija Mostarca (paleografsko-filološka obrada)*, Filozofski fakultet u Sarajevu, elektronsko izdanje, Sarajevo, 2014, str. 113.

² Najznačajniji komentar Hafizovog *Divana* napisao je Ahmed Sudi Bošnjak. Sudijev komentar čitava tri stoljeća korišten je za učenje perzijskog jezika u Osmanskom carstvu, a preveden je na engleski (1854–1856), engleski (1877) i perzijski jezik (1970). O Sudijevom komentaru i njegovom značaju detaljnije vidjeti: Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahemd Sudi Bošnjak – komentator perzijskih klasika*, Baština duhovnosti, Mostar, 2014.

/ gnostička poezija. Neki su gazeli više profanog, a neki drugi više gnostičkog karaktera, dok se u vezi s određenim gazelima u Hafizovom *Divanu* ne može sasvim jasno suditi, budući da se ne može nedvojbeno odrediti njihov kontekst te da se neki literarni simboli i motivi mogu tumačiti na više načina. Ova je osobenost najznačajnija odlika Hafizove poezije, ali, u isto vrijeme, i najveći kamen spoticanja u vezi s njom; od vremena nastanka Hafizove poezije do savremenog doba u književnim i akademskim krugovima traje neprestana rasprava o njenom karakteru, tj. o mogućnostima njene recepcije i žanrovskog situiranja.

Jedni poeziji Hafiza Širazija oduzimaju ezoterijsku dimenziju i tretiraju je isključivo kao profanu, ovozemaljsku ljubavnu liriku.³ Neki, opet, idu u drugu krajnost i Hafizovu poeziju smatraju u cijelosti sufijskom, te su temeljem takvog pristupa nastali obimni, nerijetko i višetomni komentari u kojima se svakom Hafizovom gazelu, svakom distihu, gotovo svakoj riječi, pokušava pripisati dublje, ezoterijsko značenje.⁴ Općenito, zapadni autori Hafizovu poeziju predstavljaju i tumače kao profanu liriku, dok istraživači na Istoku češće u ovoj poeziji traže gnostički smisao, čak i u stihovima koje je teško na takav način tumačiti.

Zijaijevo i Bajezidagićevo razumijevanje Hafizove poezije bit će posebno zanimljivo ako se sagleda u odnosu na pristup prevodilaca nakon osmanskog perioda, posebno ako se ima u vidu da je bosanskohercegovačka tradicija izučavanja poezije Hafiza Širazija od kraja XIX i tokom XX stoljeća tretirala uglavnom njenu profanu dimenziju. Najznačajniji prevodioci i istraživači u tom periodu bili su Safvet-beg Bašagić, Fehim Bajraktarević i Bećir Džaka. Bašagić i Bajraktarević u svojim prijevodima Hafizovu poeziju predstavljaju kao profanu liriku, a sam autor predstavljen je kao vinski pjesnik, vječiti oponent islamskim propisima i vjerskim licima. Naročito je takav stav izražen u prijevodima i studijama Safvet-bega Bašagića, prvo u zagrebačkoj *Prosvjeti* 1894, a zatim i u časopisu *Gajret* iz 1925. godine. Po svemu sudeći, Bašagić je svoj stav izgradio pod snažnim utjecajem zapadnoevropskih poimanja i ocjena o djelu Hafiza Širazija.⁵ Bajraktarević je u *Pregledu istorije persijske književnosti* pisao o tome kako Hafizova poezija dozvoljava dvostruko tumačenje – bukvalno i preneseno⁶ – ali u svojim prijevodima drži se bukvalnog shvatanja Hafizovih stihova i perzijskog pjesnika predstavlja kao autora odanog vinu i uživanju sa ženama.⁷

Analizirajući Bašagićeve prijevode nekolicine stihova iz Hafizovog *Divana*, Bećir Džaka tek 2001. godine navodi da se takva Bašagićeva ocjena ne može prihvatiti kao konačna⁸ te naglašava da je Bašagićev sud o Hafizu, premda poetičan i pjesnički razigran, nedovoljno argumentiran.⁹ Prije toga, u *Historiji perzijske književnosti*, preuzima stav Iranca Hūmana o pet faza u Hafizovom životu i prihvata tezu o tumačenju

³ Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti – od nastanka do 15. vijeka*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997, str. 401.

⁴ O tome više vidjeti: Karahalilović, Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak...*, str. 152–153.

⁵ Na sličan način Bašagić je ovdašnjoj javnosti predstavio još jednog perzijskog klasika, Omera Hajjama, kroz prijevod njegovih *Rubajja*. Osnovna karakteristika Bašagićevih prijevoda Hafiza i Hajjama jeste izuzetna poetičnost i slobodan pristup prevodenju, ali i predstavljanje ove dvojice perzijskih klasika kao vinskih pjesnika.

⁶ Vidjeti: Fehim Bajraktarević, *Pregled istorije persijske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1979, str. 59.

⁷ Za usporedbu vidjeti Bajraktarevićeve prijevode nekoliko gazela iz *Divana: Iz persijske poezije*, izbor i prepev: Fehim Bajraktarević, Komitet za proslavu 2500-godišnjice Persijske carevine, Beograd, 1971, str. 74–85.

⁸ Bećir Džaka, "Književni prevodi s perzijskog jezika u Beharu, Biseru i Gajretu", *Analī Gazi Husrev-begove biblioteke*, broj XIX-XX, Sarajevo, 2001, str. 27.

⁹ Ibid., str. 28.

njegove poezije na osnovu događaja iz pjesnikovog života.¹⁰ Kasnije Džaka vjerovatno uviđa da je većinu Hafizovih gazela nemoguće datirati, budući da širaski pjesnik u poeziji ne otkriva skoro nikakve detalje iz svoga života, a revidirani pristup primjenjuje i u prijevodu *Divana* na bosanski jezik. Tako početak XXI stoljeća predstavlja važan trenutak u kojem se Hafizova poezija (ponovo) počinje tumačiti i prevoditi sa sviješću o mogućnosti njenog dvojakog tumačenja.

Međutim, ovdašnji pjesnici, koji su stvarali u osmanskome periodu, drugačije su razumijevali poeziju Hafiza Širazija, što će pokazati analiza dvaju gazela Hasana Zijaije Mostarca i Derviš-paše Bajezidagića, napisanih kao imitacija na prvi i treći gazel iz Hafizovog *Divana*.

II.

Autori s Balkana, pa tako i iz Bosne, u periodu od XV do XIX stoljeća pisali su poeziju u okviru osmanske divanske književnosti, a osmanska divanska poezija nastajala je i razvijala se pod snažnim utjecajem klasične perzijske književnosti. Naime, divanska poezija nudila je razumijevanje svijeta kroz islamski gnosticizam, a to razumijevanje svijeta iskazivano je korištenjem nebrojenih simbola preuzetih iz perzijske književne tradicije.¹¹ Stoga su najznačajniji klasični tekstovi na perzijskom jeziku sloveli kao uzor divanskim pjesnicima u Osmanskom carstvu, a *Divan* Hafiza Širazija u tom pogledu predstavlja jedan od najznačajnijih izvora. Neposredne refleksije dvaju Hafizovih gazela našle su mjesto u pjesmama Hasana Zijaije Mostarca i Derviš-paše Bajezidagića. Ova dvojica autora napisala su *nazire* (paralele) na dva čuvena gazela iz *Divana*.

Hasan Zijaija Mostarac smatra se prvim bosanskohercegovačkim pjesnikom koji je autor cjelovitog divana, pjesničke zbirke na osmanskome turskom jeziku.¹² U njegovom *Divanu* nalaze se jedna kasida, četrnaest gazela i jedan epigram na perzijskom jeziku.¹³ Jedan od tih četrnaest gazela glasi:

که ماند نام کیو آخر از شان عا دلها	شہا بردار ظلم فرقت از کشور دلها
بر ایشان کاکلت ای یار و صل کن مشکل دلها	بہ موی کاکلت بندی دل مارا چه مشکل شد
مجتبی کو شد مقدم نیندر راه مترلها	عجب دور است مترلہای مقصد درہ عشقت
من آن مست می غنم کہ اوقادم در این گہا	شہا خاک رہ کویت ز سیل اشک من گل شد
الایا ایہا الساقی ادر کائسا و ناولها	یای مست جام بزم عشاق است می کوید

*Kraljice, zulum razdvojenosti od tebe ukloni iz zemlje srdaca,
Jer na kraju tek dobar glas ostane o pravедnim vladarima.*

¹⁰ Džaka, *Historija perzijske književnosti*, str. 403–410. Hümanova analiza nedostatna je jer, primjera radi, prvi gazel iz *Divana* situira u prvu fazu Hafizovog života, period njegove mladalačke zanesenosti, kada je pjesnik – prema ovoj klasifikaciji – pisao jednostavne pjesme bez velikih poruka i dubokih misli. Danas se istraživači Hafizove poezije mahom slažu da ovakva ocjena ne može biti tačna.

¹¹ Michael Glünz, “Persian/Turkish bilingualism in 15th century ghazal poetry: a socio-semiotic approach”, *Bilingualism in Iranian Cultures Symposium*, Freitag 17. Juli bis Montag, 20. Juli 1992. Bamberg/Rom: Otto-Friedrich-Universität (Institut für Iranistik), Societas Iranologica Europea, str. 7.

¹² Više o životu i djelu Zijaije Mostarca vidjeti u: Dr. Müberra Gürgendereli, Hasan Ziyâ’i: Hayati-eserleri-sanatı ve divanı (inceleme-metin), Kültür Bakanlıği Yayınları 2981, Sanat-ededbiyat eserler dizisi 440-155, Ankara, 2002; Alena Čatović, “Život i djelo Hasana Zijaije Mostarca”, u: Hasan Zijaija Mostarac, *Divan*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010, str. 7–69.

¹³ Čatović, op. cit, str. 27.

Vlatima pramena srca nam vežeš, kakva tegoba nast,
 Raspusti pramen, voljena, pa okončaj tegobe srdaca.
 Na putu ljubavi za tebe daleko li su odmorišta što cilju vode,
 Zaljubljeni koji se ne pokrene stazu odmorišta ne pronađe.
 Kraljice, bujicom suza mojih zemlja u sokaku ti blato postade,
 Ja onaj sam opijeni vinom ljubavi, što u to blato zapade.
 Zijaija, opijen iz vrča na veselju zaljubljenih, kaže:
 Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je!¹⁴

Već pri prvom čitanju nedvojbeno je da je spomenuti Zijaijev gazel napisan pod snažnim utjecajem prvog gazela Hafiza Širazija. Na formalnom planu, to se najsnajnije očituje u prvom polustihu kod Hafiza, koji je naveden kao posljednji u gazelu Hasana Zijaije Mostarca (*Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je*). Prvi gazel u Hafizovom *Divanu* ujedno je i najznačajniji te predstavlja autorovu svojevrsnu poetsku deklaraciju. Ovim se gazelom čitatelj priprema za ulazak u svijet Hafizove poezije i sadrži brojne književno-estetske osobnosti, od kojih je jedna i mogućnost dvojakog tumačenja. Hafizov gazel glasi:

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکوما	الایا ایما الساتی ادر کانساوناولما
زتاب جدمسکینش چه خون افتاد دلما	بربوی نافه ای کاخر صبازان طره بکشاید
جرس فریادمی دارد که بر بندید مخلصما	مراد مترل جانان چه امن عیش چون مردم
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم مترلما	بر می سجاه رکین کن کرت پیرمغان گوید
کجا داند حال ماسکباران صالحما	شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین یایل
نمان کی ماند آن رازی کزو سازند مخلصما	همه کلام ز خود کامی بر بدنامی کشید آخر
متی ماتلقتی من تومی وع الدینا و اهلما	حضوری کر ہی خواهی ازو غایب شو حاظ

O krčmaru, ukrug čašu, pa nazdravi piće svima;
 sprva ljubav k'o bi lahka, al' okruni s' teškoćama.
 Kol'ko srca sad krvari nad njezinim kovrdžama,
 zbog mošusa što Saba nosi s njena čela sama.
 Noć rastanka puna straha, sad su vali i vrtlozi:
 otkud znaju kako nam je, bezbrižni na obalama.
 Kako bih se odmorio u menzilu put voljene,
 kad svaki čas zovona zovone, da se putnik na put sprema.
 Pir magova ako veli, posteciju vinom zalij,
 jer on dobro upućen je u adete od menzila.
 Svoje glav sam i po tome na loš glas sam već iziš'o.
 Pa kako će ostat' tajnom što s' prenosi po sijelima!
 O Hafize, uz Njeg budi ako žudiš prisutnosti.
 Kada sretnes Drago Biće, okani se ovog sv'jeta.¹⁵

¹⁴ Prijevod: Namir Karahalilović, "O tematsko-motivskom utjecaju prvog gazela Hafizovog *Divana* na jedan gazel Zijaije Mostarca na perzijskom jeziku", *Pismo*, godište 10, broj I, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2012, str. 118–119.

¹⁵ Hafiz Širazi, *Divan*, s perzijskog preveo prof. dr. Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina" Sarajevo, 2009, str. 1.

Zajedničko ovim dvama gazelima jeste to što i Hafiz i Zijaija pjevaju o ljubavnim teškoćama, odnosno nedaćama na putu ostvarenja svoje ljubavi. Obojica se žale na razdvojenost od voljene i obojica mole svoje drage da prekinu njihove patnje. Zajedničko im je i to što obojica prizivaju krčmara da natoči piće, čime žele prekinuti ili barem odagnati ljubavne muke. Prema tome, oba se gazela mogu situirati u okviru profane lirike sa ženom kao glavnim objektom pjesnikove ljubavi. Stoga je tumačenje obaju gazela na profanoj ravni lahko moguće i sasvim prihvatljivo.

Međutim, upotreba ustaljenih sufijskih termina i duhovno ozračje stvoreno u objema pjesmama ostavljaju širok prostor i za tumačenje obaju gazela u okviru gnostičke lirike, u kojoj predmetom ljubavi nije žena već Božije Biće. Ako tako posmatramo ove dvije pjesme, može se izvesti zaključak da one ustvari govore o teškoćama na putu duhovnoga usavršavanja.

Najpouzdaniji argument za mogućnost gnostičkog tumačenja jeste prvi polustih kod Hafiza i posljednji kod Zijaije, stih koji govori o “kruženju čaše”. Ako se tumače isključivo profano, tad Hafizov i Zijaijev gazel mogu zvučati čak blasfemično, što je nemoguće, posebno u Zijaijinom slučaju, imajući u vidu društveni kontekst i tematski okvir u kojem je svoju poeziju pisao ovaj bošnjački pjesnik. Stoga u navedenim stihovima čašu ne treba razumijevati tek kao posudu u koju je natočeno vino, koje služi za razveseljavanje i odagnavanje ljubavnih briga. U sufijskom diskursu čaša simbolizira ono što duhovnog putnika izvodi izvan granica njegove svijesti, ono zbog čega on postaje opijen, a što mu pomaže da lakše podnese teškoće na putu duhovne izgradnje. Čaša duhovnog putnika upućuje na stanje u kojem se, barem kratkotrajno, osjeti Božija naklonost. S tim u vezi, ni *krčmar* više nije tek vinotoča; *krčmar* (*sāqī*) se u brojnim sufijskim djelima na perzijskom jeziku smatra metaforom za Boga. Takvo tumačenje moguće je na osnovu kur'anskog ajeta *Saqāhum Rabbuhum šarāban ṭahūran* (Gospodar njihov davat će im pića prefinjena)¹⁶: Bog je subjekt radnje iskazane glagolom *saqā* (napojiti, dati pića), a particip aktivni istoga glagola jeste *sāqī*, ista riječ koju upotrebljavaju Hafiz i Zijaija Mostarac.

Naročito je motive zapadanja u ljubavne teškoće i njihova razrješenja moguće razmatrati i u okvirima žanra gnostičke poezije. Karahalilović o tome navodi sljedeće:

Iz te interpretativne pozicije, zapadanje zaljubljenog u teškoće treba tumačiti kao teškoće duhovnog putnika tokom kretanja stazom unutarnjeg pročišćenja, a potom i samoizgradnje. Te teškoće ogledaju se u različitim vidovima duhovnih odricanja, a najveća od svih tegoba su stanja (*ahwāl*) u kojima se duhovni putnik osjeća usamljenim, ostavljenim, zaboravljenim od Voljenog Bića. U takvim okolnostima, kako bi imao snage da nastavi svoje kretanje, duhovni putnik vapi za znakovima, makar i kratkotrajnim, koji će potvrditi suprotno – da nije zanemaren i prepušten samome sebi. Ti znakovi također jesu stanja, ali ovaj put pozitivne naravi, u kojima duhovni putnik osjeća Božiju naklonost (*‘enāyat*). Za takve znakove, izražene metaforičkim i simboličkim instrumentarijem ljubavne lirike kao raspuštanje pramena ili donošenje mirisa mošusa iz njega, gnostik skrušeno moli svoga Voljenog.¹⁷

* * *

Da je Hasan Zijaija Mostarac stvarao u društvenim okolnostima snažno obilježenim razumijevanjem i tumačenjem literarnih simbola u okviru sufijskog diskursa potvrdit

¹⁶ Kur'an, 76:21.

¹⁷ Karahalilović, Namir, “O tematsko-motivskom utjecaju...”, str. 128.

će i analiza jednog gazela Derviš-paše Bajezidagića.¹⁸ Prema navodu Fevzije Mostarca, Bajezidagić je autor sljedećeg gazela na perzijskom jeziku:

اگر آن سروقد سازد مشرف خان ما را	نار مقدس دارم همه دنیا و عتبارا
نگردد همتی عشق زایل از دل تشنه	اگر نوشد یک دم آبهای هفت دریا را
یک غمزه ر بوده ترک چشمت صد هزاران دل	کسی هرگز ندیده در جهان این گونه یغمارا
اگر میل جمال دلبران دارم عجب نبود	چون آدم کون باشد جان بخش روی زیارا
نظر کن بر دل دیدش و رحم آر ای شه نوبان	صیحت بشو و ضلیع مگردان پند دانا را

*Ako ona ljepotica čempresova stasa dolaskom počasti moju kuću,
U čast njezina dolaska i ovaj i onaj svijet žrtvovat ću.*

Žeđ ljubavi neće ugasiti se u srcu žednoga

Ako nadušak popije i vodu sedam mora.

Jednim migom oko ti lijepo sto hiljada srdaca porobi,

Na svijetu nikad ne vidje niko takve grabeži.

Ako mi je mila ljepota zavodljivica, nije čudo.

Kakav je čovjek što za lijepo lice život ne bi dao?

Pogledaj Derviševo srce i smiluj se, kraljice ljepotica,

Poslušaj pouku i ne pogazi savjet znalca.¹⁹

Posrijedi je pjesma lirskoga karaktera od pet distiha, a nema nikakve sumnje da je nastala kao paralela na treći gazel iz Hafizovog *Divana*, koji glasi:

اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را	بجال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را
بدستانی می بانی که در جنت نخواهی یافت	کنار آب رکناباد و گلکشت مصلارا
فغان کاین لویان شوخ شیرین کار شهر آشوب	چنان برزند صبر از دل که ترکان خوان یغمارا
ز عشق ناتمام ما جمال یار مستغنی است	باب و رنگ و خال و خطچه حاجت روی زیارا
من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت دانستم	که عشق ز پردهء عصمت برون آرد ز یغارا
اگر دشنام فریابی و گر نفرین دعا گویم	جواب تلخ میزید لب لعل شکر خارا
حدیث از مطرب و می گوی و راز دحر کمتر جو	که کس نکشود و نکشاید بکفایت این معارا
نصیحت گوش کن جاناکه از جان دوست داردند	جو انان سعادت مند پند سپردانارا
غزل گفتی و درو مفتی میا و خوش بخوان حافظ	که بر نظم تو افتانند فلک ثرارا

¹⁸ Fevzija Mostarac u djelu *Bulbulistan* posvetio je jedno kraće poglavlje Derviš-paši Bajezidagiću. Vidjeti: Namir Karahalilović, *Kritičko izdanje...*, str. 113–114.

Više o životu i djelu ovoga pjesnika i namjesnika Bosne u dva navrata vidjeti u: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, BZK Preporod, Sarajevo, 2003 [1912], str. 132–155; Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaralaštva bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 61–67; Adnan Kadrić, *Objekt Ljubavi u tesavvufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Orijentalni institut u Sarajevu, posebna izdanja XXVIII, Sarajevo, 2008, str. 41–50.

¹⁹ Prijevod: Namir Karahalilović. Izuzetno poetičan prijevod ovoga gazela ponudio je Safvet-beg Bašagić, ali je u taj prijevod utkano profano razumijevanje i tumačenje, vjerovatno pod utjecajem istovjetnog razumijevanja i poezije Hafiza Širazija. Vidjeti: Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci...*, str. 148. Budući da je Bašagićev prijevod u pogledu tumačenja pjesme manjkav, odlučio sam se za prijevod N. Karahalilovića, premda je mnogo manje poetičan od Bašagićevog prijevoda.

Kad bi mi se smilovala ta Turkinja iz Širaza,
 ja bih dao Buharu, Samarkand – za ben njen sa obraza.
 Daj sakijo, ostal' vina, jer u raju nećeš naći
 ni obale Ruknabada, ni Musalle, cvjetnih staza.
 Aj koketne Lulijanke, što grad čitav s uma smeše,
 mir iz srca razjagmiše, kao Turci zlato sa trpeza.
 Nepotpuna ljubav moja šta da divnoj dragoj znači?
 Šta će l'jepo lice s malja, a šta s boja i mladeža?
 Iz ljepote u Jusufa što je svakog dana veća
 uznah da će ašk Zulejhu izvući iz čedna svijeta.
 Kad me ružiš i napadaš, opet za te dovu činim,
 gorke riječi pristaju u ustima tvojim slatkim.
 O sviraču i vinu pričajte, za sudbinom ne tragajte!
 Pameću se ne rješava ova tajna zagonetna.

Prkaz prvih dviju stranice Hafizova Divana

چندان بود که گشت و ناز بی تو ای
 سرگزینش و آنکه دشمن زنده شد عشق
 ترسم که خضر بفرود روز با زخوات
 ای باد اگر جانش اجباب بگذری
 کو نام ما ز ما ز بعد اسپه می بری
 حافظ ز دیده دانه اش می نیش
 کاید بجاوه پرده بر سر است
 ثبت است بر دیده عالم دوام
 مان حلال شیخ ز آب سهرام
 ز نهار عسکر صند در بر جانان سام
 خود آید آنکه یادین بد ز نام
 باشد که مرغ وصل کتیل دام

وایضاً

رواق محمد شباهت و کز پستان را
 ای صفت با که بچو امان پس با نوبت
 که پیشین جلوه کند بفرودش
 ای که بر گشتی از غیب سرا پوکال
 ترسم این نوم که بر در دستان بنشیند
 یار مردان صفا پیش که گشتی نوع
 سرگرا غم که آخر شب غمک است

میرپ شده کل نیل خوش جان را
 خدمت با بر سال سپه و کل و ریحان
 خاک زوب در سخنانم ترکان را
 منظر حال کردان من پرگردان
 در پرگار است امانت گنبد ایمان را
 پست خاک که باالی خستد دطفان را
 کوه چاهت که بر افلاک گشت ایوان را

فان الله خیر حافظاً و موارثاً
 الا یا ایها اقی اورک سا و ناو لھا
 بوی تو که خضر سببمازان طره بجا
 بی حجاب ده ز کس کت پر مغال کوب
 مراد منزل بانچ این عشق من حرم
 شب تاریک چشم منج و کردانی خندان
 همه کارم ز تو دکامی بیدامی شبنم
 ضمیری که گشتی غمی ز من بجا

که گشتی پان اولی اما تو شکم
 ز تاب بعد شش کیش چون قادر
 که سالک پنجه نو ز راه و سپهر نما
 بر پیش یایو میدار که بر لب بد نما
 کجا هست حال اسپه بکاران احباب
 نمان یک زمان ز من بجا
 آتق من طریقه و د دنیا و اسباب

وله ایضاً

ساقی بوز باد و بر افرو
 ما در سالک کسیرج بار دیده ایم
 مطرب که کار جهان شد بکام ما
 ای چمن بر لذت شرب بد ارم ما

*Daj saslušaj savjet, draga, jer mladići upućeni,
više vole od života savjet starca pametnoga.
Spjevao si gazel divno, daj, Hafize, pročitaj ga!
Na tvoju će poeziju nebo prosuti Plejada.²⁰*

Imajući u vidu ukupnu sliku koja se stvara u ovome gazelu, kao i pojedine simbole, teško se može potvrditi da je Hafiz Širazi ovim stihovima želio iskazati stanja i iskustva na putu duhovnog usavršavanja. Drugim riječima, vjerovatnije je da je ovaj gazel profanog karaktera. Spominjanje poznatih mjesta u Širazu, kakvi su rijeka Ruknabad i šetaliste Musalla, ostavlja utisak o tome da je riječ o profanoj ljubavi. Pored toga, Hafiz voljenu naziva "Turkinjom iz Širaza", a turske robinje bile su u njegovo vrijeme čuvene po izuzetnoj ljepoti. S tim u vezi, Xorramšāhī potcrtava da je Hafiz na više mjesta u *Divanu* opčinjen turskim ljepoticama i da svaki put imenica "Turkinja" označava lijepu ženu, predmet pjesnikove ljubavi.²¹

Međutim, simbol Turkinje u klasičnoj perzijskoj književnosti nekada može imati i gnostičko tumačenje.²² Prema tome, moguće je ove simbole tumačiti i u okviru gnostičke lirike, premda je opći utisak da je citirani Hafizov gazel ipak profanog karaktera. No, takav stav svejedno treba izraziti s rezervom.

I *nazira* Derviš-paše Bajezidagića može biti protumačena kao lirska pjesma profanog karaktera u kojoj je objekt pjesnikove ljubavi "ljepotica stasa poput čempresa". Bajezidagić prvo iskazuje svoju ljubav da bi se potom posvetio opisu i pohvali svoje

²⁰ Hafiz Širazi, *Divan*, str. 3. Druge prijevode ovoga gazela vidjeti u: Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci...*, str. 147; Bajraktarević, *Iz persijske poezije*, str. 79–82.

²¹ Bahā'oddin Xorramšāhī, *Hāfeznāme*, Entesārāt-e 'elmī, Tehrān, 1999., sv. I, str. 109–110; Namir Karahalilović, "Prilog tumačenju jednog perzijskog gazela Derviš-paše Bajezidagića", *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića*, BZK Preporod, Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2003, str. 59.

²² Među perzijskim literarnim simbolima naročito je s kulturološkog aspekta zanimljiv par simbola "Turk – Hindu", odnosno "Turkinja (Turčin) i Indijac". (Perzijski jezik nema gramatičku oznaku roda.) Ove dvije riječi predstavljaju simbole svega međusobno različitog, pa čak i suprotnog. Od samih početaka poezije na perzijskom jeziku riječ *Tork* veže se za mladog, naočitog i opasnog junaka. Indijci se također spominju u ranim izvorima, a najčešće kao crni ljudi. Od gaznevidskog perioda (XI i XII stoljeće) Indija u književnim tekstovima označava tipično bojno polje. Robovi koji su dovođeni iz Indije smatrani su ružnim, zlim i crnim, za razliku od bijelih i naočitih Turaka. Ova dva simbola i kontrast među njima u perzijskoj poeziji utemeljeni su na historijskoj stvarnosti, budući da je za vrijeme vladavine gaznevidskih Turaka započelo muslimansko osvajanje Indije. Turci su u tim osvajanjima predvodili muslimane, a Indijci su bili predstavljeni kao nevjernici. S obzirom na to da su perzijski pjesnici panegiričari uživali zaštitu turskih gospodara, o njima su pisali samo pohvalno i pozitivno, a njihovi su neprijatelji postali omraženi u poeziji na perzijskom jeziku. Sve to utjecalo je da Turci u perzijskoj poeziji simboliziraju nekoga bliskog i dragog, za razliku od dalekih i mrskih Indijaca. Turci su predstavljali gospodare, a Indijci robove; Turci su imali lijepa bijela, a Indijci ružna crna lica itd.

Još je otprije Turke pratio glas okrutnih osvajača koji nisu imali milosti prema drugima, tako da Turčin (ili češće Turkinja) u perzijskoj poeziji simboliziraju prelijepu voljenu osobu, koja je istovremeno okrutna i ne želi pokazati lice svome zaljubljenom. Činjenica da voljena osoba nije samo lijepa već i krajnje okrutna – tako da zaljubljeni pjesnik nalazi najveću sreću u tome da bude ranjen ili ubijen od nje – učinila je Turkinju u poeziji na perzijskom jeziku od XI stoljeća naovamo prikladnim simbolom za predmet uzvišene ljubavi pjesnika gnostika. Tako u poeziji Feriduddina Attara nailazimo na mnoge stihove u kojima su spomenuti Turci i Indijci. Međutim, ta dva simbola u njegovoj poeziji poprimaju nešto drugačiji karakter u odnosu na prethodne pjesnike, a posebno simbol Indijca dobija novo značenje i upotrebu. Indijci su u poeziji perzijskih pjesnika prije Attara predstavljeni kao simbol svega ružnog i niskog, a Attar se koristi tim osobinama da sebe predstavi kao Indijca naspram svoga Gospodara, koga simbolizira Turkinja (Turčin). Attar na sebe aludira kao na pokornog Indijca na nekoliko mjesta u *Divanu* (gazeli: 46, 140, 697, 699 itd.), a moguće je da je upravo iz njegove poezije Dželaluddin Rumi preuzeo Indijce kao simbol poniznosti i pokornosti, strategiju prema kojoj na sebe i sve druge koji teže skromnosti aludira kao na Indijca, kad je u *Mesnevi* pjevao: *Govorimo perzijski, pusti ovaj arapski. / Rob indijski, vodo i glino, onaj Turkinji budi.* (III: 2839) Više o ovim simbolima vidjeti: Annemarie Schimmel, "Turk and hindu: a literary symbol". *Acta Iranica: Encyclopédie Permanente des Etudes Iraniennes Fondée à l'Occasion du 2500 Anniversaire de la Fondation de l'Empire Perse par Cyrus le Grand*, 1974, str. 243–248.

voljene, koja jednim migom svoga crnog (doslovno: indijskog) oka porobi stotinu hiljada srdaca, što nijedna druga nije u stanju učiniti. Pjesnik potom zaključuje da nije čudo to što on žudi za ljepotom divnih žena i iskazuje skrušenost pred svojom voljenom, tražeći barem jedan pogled, odnosno mali znak svoje naklonosti.

Međutim, Derviš-pašina pjesma sadrži nekoliko elemenata koji ukazuju i na mogućnost drugačijeg razumijevanja. Drugim riječima, neki motivi i karakteristični termini ostavljaju prostor da se gazel protumači kao gnostički. Već u prvom distihu Bajezidagić izražava spremnost da se zbog svoje voljene odrekne obaju svjetova. U toj spremnosti, naime, sadržan je jedan od osnovnih principa tesavvufa, budući da je jedno od obilježja gnostika to da nije zaokupljen ni ovim ni drugim svijetom te da oba svijeta trebaju nestati u njegovim očima. Potvrda ove tvrdnje sadržana je u dobro poznatoj izjavi žene sufijke po imenu Rabija el-Adevijja, koja se odriče čak i Raja i Pakla riječima: “Bože, ako Te obožavah iz straha od pakla, onda me spali u njemu, a ako Te obožavah u nadi za raj, zabrani mi ga. Ako Te obožavah radi Tebe, ne skrivaj od mene vječnu ljepotu.”²³

Taj princip odricanja od obaju svjetova kasnije su razrađivali i drugi pjesnici i pisci na perzijskom jeziku, na primjer Ebulkasem Kušejri, Ebu Hamid Gazali, Feriduddin Attar i konačno Hafiz Širazi, koji pjeva:

*Jasno kažem i zbog tog sam radostan:
Rob aška sam, od dva svijeta slobodan.*²⁴

Derviš-paša Bajezidagić, kao vrstan poznavalac klasične perzijske književne tradicije, u ovom stihu, po svemu sudeći, želi iskazati suptilno sufijsko značenje. Tako ljepotica vitkog stasa od žene prerasta u *Iskonskog Voljenog*, kuća postaje *kuća srca*, u kojoj se odvija cjelokupni duhovni život i proces usavršavanja duhovnog putnika; dolazak u kuću i posjeta metafora su za trenutke u kojima sufija osjeća Božiju naklonost i bliskost. Prema sufijskom tumačenju, zbog takvih trenutaka isplati se odreći i ovoga i onoga svijeta.²⁵

U trećem distihu riječ *gamze* (kratak pogled, mig) također predstavlja metaforu za dašak Božije naklonosti, a već jedan znak naklonosti dovoljan je da porobi srca stotine hiljada duhovnih putnika. To može učiniti samo Iskonski Voljeni. Bajezidagić u ovom gazelu, između ostalog, navodi sintagmu “Tork-e češmat” (doslovno: tvoje tursko oko, tvoje oko Turkinje). Prijevod “oko ti lijepo” otkriva samo mali dio čitavog svijeta skrivenog iza tumačenja para simbola “Turk – Hindu”. Puno značenje te sintagme otkriva se tek u njenom tumačenju s obzirom na dugu tradiciju izgradnje ovih dvaju simbola u perzijskoj književnosti. “Tursko oko”, prema tome, nije samo lijepo, ono se veže i za prelijepu voljenu osobu, koja je istovremeno i okrutna te skriva lice od zaljubljenog pjesnika. Zaljubljeni pjesnik, s druge strane, nalazi najveću sreću u tome da ga to oko rani ili ubije. U sufijskom tumačenju, to znači da je pjesnik spreman odreći se svega ostalog samo za jedan kratki pogled tog oka, odnosno i za najmanji znak božanske naklonosti i pažnje.²⁶ Tako protumačen, treći distih u potpunosti se podudara s gnostičkim razumijevanjem prvog distiha u Bajezidagićevom gazelu.

²³ Prema: Džaka, *Historija perzijske književnosti*, str. 214.

²⁴ Više o principu odricanja od obaju svjetova u sufijskim tekstovima na perzijskom jeziku vidjeti: Karahalić, “Prilog tumačenju...”, str. 62–65.

²⁵ *Ibid.*, str. 65.

²⁶ Prema svemu iznesenom, vidljivo je da opća klima uspostavljena u Bajezidagićevom gazelu dozvoljava gnostičko tumačenje simbola Turkinje (perz. “Tork”), dok je opća klima uspostavljena u Hafizovom gazelu glavna prepreka gnostičkom tumačenju njegovoga gazela. Ova dva primjera zorno svjedoče o tome s koliko opreza i poznavanja konteksta treba pristupiti interpretaciji klasične perzijske poezije i pjesama nastalih po uzoru na tu poeziju.

Termini i motivi sadržani u preostalim stihovima potvrđuju mogućnost gnostičkog razumijevanja i tumačenja gazela Derviš-paše Bajezidagića napisanog kao paralela na treći gazel iz Hafizovog *Divana*, koji je vjerovatno profanog karaktera.

III.

Za razliku od Bašagićevih i Bajraktarevićevih prijevoda, u kojima je Hafizova poezija predstavljena kao profana lirika, gdje pjesnik iskazuje svoju ljubav prema voljenoj ženi a sam autor predstavljen je kao pjesnik vinske poezije, dvojica bošnjačkih pjesnika iz osmanskog perioda koji su pisali imitacije Hafizovih gazela bili su duboko svjesni dvojakog tumačenja ove poezije. Hasan Zijaija Mostarac i Derviš-paša Bajezidagić, u duhu društvenih okolnosti i opće klime svoga vremena, čak daju prednost gnostičkom razumijevanju Hafizove poezije, budući da se njihove pjesme pokazuju u svojoj punini tek kad bivaju protumačene i kao gnostičke. To se naročito može kazati za Bajezidagićev gazel, imitaciju jednog profanog gazela iz Hafizovog *Divana*. Bez gnostičke komponente Zijajijin gazel i Bajezidagićev gazel bili bi samo blijeđe kopije mnogih lirskih ostvarenja, dok na ovaj način oni stupaju u aktivni dijalog s tradicijom, a pjesnici pokazuju vještinu da i sami pjevaju poeziju s mogućnošću dvojakog razumijevanja i tumačenja. Pravilnim prepoznavanjem i razumijevanjem literarnih simbola imanentnih klasičnim perzijskim tekstovima te njihovim inkorporiranjem u svoju poeziju, Zijaija i Bajezidagić pokazali su da im je perzijska poezija bila bliža nego prevodiocima u XIX i XX stoljeću. Uostalom, usporedbom ovih dviju *nazira* na Hafizove gazele i kasnijih prijevoda praktično je potvrđeno da prijevod neminovno osiromašuje izvorni tekst, ma koliko poetičan i čitljiv izgledao. Ova usporedba pokazuje i da je veza bosanskohercegovačkih pjesničkih krugova s poezijom Hafiza Širazija bila neposrednija i snažnija prije nastanka prvih prijevoda, te da prijevodi u ovom slučaju otkrivaju osiromašenje nekoć snažne tradicije i slabljenje nekoć snažne povezanosti.

Literatura

- Bajraktarević, Fehim, *Pregled istorije persijske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1979.
- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, BZK Preporod, Sarajevo, 2003 [1912].
- Džaka, Bećir, *Historija perzijske književnosti – od nastanka do 15. vijeka*, Naučno-istraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997.
- Džaka, Bećir, "Književni prevodi s perzijskog jezika u Beharu, Biseru i Gajretu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, broj XIX-XX, Sarajevo, 2001.
- Glünz, Michael, "Persian/Turkish bilingualism in 15th century ghazal poetry: a socio-semiotic approach", *Bilingualism in Iranian Cultures Symposium*, Freitag 17. Juli bis Montag, 20. Juli 1992. Bamberg/Rom: Otto-Friedrich-Universität (Institut für Iranistik), Societas Iranologica Europea.
- Gürgendereli, Dr. Müberra, *Hasan Ziyâ'i: Hayati-eserleri-sanati ve divani (inceleme-metin)*, Kültür Bakanlığı Yayınları 2981, Sanat-edebiyat eserler dizisi 440-155, Ankara, 2002.
- Iz persijske poezije*, izbor i prepev: Fehim Bajraktarević, Komitet za proslavu 2500-godišnjice Persijske carevine, Beograd, 1971.
- Kadrić, Adnan, *Objekt Ljubavi u tesavvufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Orijentalni institut u Sarajevu, posebna izdanja XXVIII, Sarajevo, 2008.
- Karahalilović, Namir, "Prilog tumačenju jednog perzijskog gazela Derviš-paše Bajezidagića", *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića*, BZK Preporod, Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2003.

- Karahalilović, Namir, "O tematsko-motivskom utjecaju prvog gazela Hafizovog *Divana* na jedan gazel Zijaije Mostarca na perzijskom jeziku", *Pismo*, godište 10, broj I, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2012.
- Karahalilović, Namir, *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestan) autora Fevzija Mostarca (paleografsko-filološka obrada)*, Filozofski fakultet u Sarajevu, elektronsko izdanje, Sarajevo, 2014.
- Karahalilović, Namir; Drkić, Munir, *Ahemd Sudi Bošnjak – komentator perzijskih klasika*, Baština duhovnosti, Mostar, 2014.
- Mostarac, Hasan Zijaija, *Divan*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010.
- Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaralaštva bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 1989.
- Schimmel, Annemarie, "Turk and hindu: a literary symbol". *Acta Iranica: Encyclopédie Permanente des Etudes Iraniennes Fondée à l'Occasion du 2500 Anniversaire de la Fondation de l'Empire Perse par Cyrus le Grand*, 1974, str. 243–248.
- Širazi, Hafiz, *Divan*, s perzijskog preveo prof. dr. Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009.
- Xorramšāhī, Bahā'oddīn, *Hāfeznāme*, Entešārāt-e 'elmī, Tehrān, 1999.

Abstract

Reception of Hafiz's Poetry in the Bosniak Literary Tradition

Munir Drkić

Divan by Hafiz Shirazi belongs to the set of Persian classical texts which were familiar in the Bosnian cultural context, while the presence of this text is reflected in oral interpretation and teaching, written comments and reflections of Hafiz's poetry in the poetry written by Bosniak authors. Since late 19th century, the first written translations of some poems from *Divan* have emerged.

This paper discusses the way of understanding Hafiz's poetry, i.e. the reflections of that understanding in the poetry of two Bosniak poets: Hasan Zijaija Mostarac and Derviš-paša Bajezidagić. Mostarac and Bajezidagić authored two poems which are parallel to two gazels from Hafiz's *Divan*. An analysis has shown that, unlike translators in the 19th and 20th century, Zijaija and Bajezidagić were deeply aware of the two (the profane and the sufi/Gnostic) interpretations of Hafiz's poetry and that they skilfully intertwined such understanding into their poetry written in Persian language. Compared to their poems, the translations by Bašagić and Bajraktarević – even though poetically well shaped – actually represent impoverished tradition and weakening of the original's strong connection with the poetry of Hafiz Shirazi during the Ottoman period in Bosnia.

Keywords: Hafiz Shirazi, *Divan*, gazel, profane and Gnostic character of Hafiz's poetry, Hasan Zijaija Mostarac, Derviš-paša Bajezidagić, *nazira*.